

Інститути громадянського суспільства як чинник модернізації виборчої системи

Оксана Мазур,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри політології

Східноукраїнського національного університету

ім. В. Даля

Автор досліджує вплив інститутів громадянського суспільства на суспільно-політичне життя країни, зокрема – на виборчу систему. Сучасні процеси в Україні вимагають від інститутів громадянського суспільства активної діяльності, яка б підтримала та розвивала надбання, одержані в результаті трансформації та розвитку політичної свідомості, політичної культури громадян.

Найсуттєвішою особливістю трансформації виборчої системи вважаємо здатність громадянського суспільства до змін у країні. Громадянське суспільство утворюють вільні громадяни з високим рівнем політичної, економічної, соціальної культури, які спільно з державою формують розвинені правові відносини заради суспільного блага. Сутність громадянського суспільства, на думку Ф. Рудича, полягає в забезпеченні прав людини. Особа в такому суспільстві має гарантоване право вільного вибору тих чи інших форм економічного і політичного буття, ідеології, світогляду, а також можливості вільно висловлювати свої погляди [1, с. 11].

Україна досить тривалий час перебувала у стані політичного відсторонення населення від влади і власних громадянських потреб та інтересів. Поняття „виборчої демократії” є протиставленням „соціалістичній демократії”, де вибори на безальтернативній основі були лише декорацією і не мали нічого спільного з демократичним політичним процесом. Соціальна значущість виборів полягає саме в тому, що вони є одним із суттєвих елементів політичного самоствердження громадян, політичної самоорганізації громадянського суспільства, сприяють виробленню навичок публічної, справжньої, а не уявної участі громадян та їх об'єднань у формуванні державної влади. Однією з ключових ознак громадянського суспільства є рівність його акторів. У відкритому

громадянському суспільстві політичні партії, громадські організації, щоб досягти зазначеної мети, змушені домовлятися, доходити компромісів. Крім того, інститути громадянського суспільства мають прагнути розв'язувати важливі для всього соціуму проблеми, привертати до них загальну увагу, коли треба – змушувати державу корегувати свою політику в потрібному для суспільства напрямі. Зараз така потреба снує. Тому, як вважає Г. Щедрова, громадянське суспільство має стати фундатором назрілих змін як у державі, так і в механізмі застосування виборчої системи [2, с. 200].

В сучасній Україні громадянське суспільство представлене, окрім політичних партій, понад 100 конфесіями, 100 громадськими академіями наук і науковими товариствами. Діють також десятки професійних, жіночих, молодіжних, спортивних, ветеранських, екологічних об'єднань. Якщо 2000 року в Україні було зареєстровано 1376 всеукраїнських і понад 12,7 тисячі місцевих громадських організацій [3, с. 6], то 2005 року, за даними порталу intellect.org.ua, кількість офіційно зареєстрованих громадянських всеукраїнських організацій сягнула 25 тисяч [4]. Існують також незареєстровані об'єднання, групи, які уособлюють і реально задовольняють найрізноманітніші інтереси громадян. У порівнянні з країнами Заходу це небагато (одне громадське об'єднання на 1960 жителів країни), але це більше, ніж в Білорусі і Російській Федерації. Такий ефект розвитку українського „третього сектора” можна пояснити традиційним тяжінням українців до демократії, відчуттям природної європейськості.

Ще 14 років тому, в 1990 - 1991 роках, громадянське суспільство почало набирати сили, соціологи фіксували певні зміни в політичній культурі громадян України. Так, зокрема, 85 % населення вважали, що буде розвиватися рух на захист навколишнього середовища; 79 % висловлювалися за розвиток участі церкви в житті суспільства; 60 % – за підвищення активності рухів тощо [4, с. 17].

Наступні п'ять років також підтвердили зміни в політичній культурі щодо ставлення до проблем суспільства і держави. 29,7 % громадян вважали за потрібне перехід до ринку; 22,4 % цілком схвалювали розвиток приватного підприємництва; 56,5 % позитивно ставилися до передачі у приватну власність дрібних підприємств; 40,7 % вважали найкращим шляхом розвитку України розширення зв'язків у рамках СНД [5, с. 10].

Сьогодні нові характеристики політичної культури можна проілюструвати такими показниками. Частка громадян України, які цілком схвалювали розвиток приватного підприємства, зменшилася до 16,3 %; передачу у приватну власність дрібних підприємств схвалюють 43,7 % респондентів, що свідчить про розчарування в чисто ринкових методах управління економікою держави і, як свідчення підвищення довіри до державного управління, 46,2 % вважають за необхідне поєднати державне управління і ринкові методи в управлінні економікою; лише 10,9

% громадян бачать перспективними зв'язки України у рамках СНД; 29,3 % опитуваних вважають першочерговим вектором розвитку зовнішньополітичних відносин України з блоком Росії і Білорусі.

Громадянське суспільство розвивається не лише на інституціональному рівні. Становлення інститутів громадянського суспільства у формі громадських організацій, політичних партій, нових профспілок, рухів тощо сприяло формуванню демократичних принципів і норм, політичних відносин у суспільстві. І саме вони, значною мірою, обумовили прийняття нової Конституції України, появу ідей реформування політичної системи, трансформації виборчої системи.

Призначення громадянського суспільства полягає у здійсненні якісних змін у суспільно-політичному житті. Поки що воно повільно впливає на формування громадської думки. Про це свідчать дані багатьох соціологічних досліджень і опитувань громадян, які автор проводила під час всенародного обговорення проекту Закону України „Про внесення змін до Конституції України” [7], внесення змін та доповнень до Закону України „Про вибори народних депутатів України”.

Інститути громадянського суспільства, як свідчить практика, ще не виконують однієї з провідних своїх функцій – інформування населення. Це підтвердили, зокрема, результати всеукраїнського опитування, проведеного „Українським демократичним колом” на замовлення Інституту політики 11-22 квітня 2003 року (опитано 2000 осіб, які репрезентують доросле населення країни старше 18 років за статтю, віком, освітою, типом поселення; помилка вибірки не перевищує 3 %) [8, с. 32]. Так, 39,5 % респондентів взагалі нічого не чули про ініціативи Президента України. Однак адміністративні організаційні заходи та робота засобів масової інформації дали певний ефект. 60 % опитаних знали і чули про політичну реформу. І лише 30 % потенційних виборців або самі читали проект, або чули виклад його основних положень. Ми зафіксували цікаву особливість опитування. Частка тих, хто добре знав зміст реформи, вища серед прибічників партій і блоків партій, представлених у Верховній Раді України (12 – 16 % при середній по вибірці 8,5 %). І, звичайно ж, чим вищий рівень освіти, тим більша частка тих, хто розібрався в змісті пропозицій Президента [8, с. 32].

Головною метою формування нової політичної системи було проголошено перехід до справжньої, дієвої народної демократії. За взірцем тут можна брати демократії західного зразка. Політичні системи, подібні до західних демократій, найбільше приваблюють наших співвітчизників. Кількість людей, що хотіли б утвердження в Україні політичної системи саме такого зразка, складає 44 %.

Встановлення політичної системи, подібної до тієї, що була в СРСР, прагне дещо менша кількість громадян – 32 %, хоча кількість тих, хто дотримується думки, що радянська політична система була

демократичнішою, ніж нинішня українська, за даними опитування, проведеного Інститутом соціальної та політичної психології АПН України, становила 43 %.

Бажаючих законсервувати політичну систему, що існувала досі, абсолютна меншість – 6 %. І це незважаючи на те, що кількість тих, хто вважає, що політична система України й досі зберігає родимі плями системи радянської, соціалістичної складає майже 40 %[9].

З наведених даних випливає, що в громадській думці немає єдності щодо ідеалу, до якого має рухатися політична система України. Громадська думка в цьому питанні залишається поляризованою за незначної переваги тих, хто схильний орієнтуватися на західні демократії.

Треба відзначити, що подальші роки дещо змінили у суспільній думці громадян України. Так, за матеріалами online-проекту „REAL time ВИБОР 2006” ЛІГАБізнесІнформ (www.liga.net), 19 % громадян України чітко усвідомлюють відмінності у пропозиціях різних політичних сил щодо реформування політичної системи сучасної України, 35,4 % опитаних відомі окремі положення реформи, зовсім не мають уявлення про пропозиції щодо реформування 1,6 % громадян [10].

Отже, вже з наведених даних можна зробити висновок, що інститути громадянського суспільства (партії, засоби масової інформації), які стали парламентськими або зазнають адміністративного впливу через їх підпорядкування державним адміністраціям, більше проводять роботи з інформування електорату. Одні – через те, що їм треба і в наступні вибори потрапити до парламенту, інші – щоб не втратити підтримки/прихильності влади. Якщо така особливість з часом стане нормою політичного життя, то й функція інформування населення щодо важливих політичних процесів буде набувати цілеспрямованості й системності, а, отже, й підвищиться роль громадянського суспільства у формуванні нових підходів у діяльності інститутів політичної системи, зокрема, виборчих.

Перші демократичні вибори народних депутатів України, які відбулися 1994 року, стали унікальними з огляду на можливість самого вибору. Електорат отримав можливість вперше за багато років вільно обирати народних депутатів з кількох або багатьох кандидатур. Це стало можливим завдяки розвитку основ громадянського суспільства, яке Г. Щедрова характеризує як „суспільство громадян з високим рівнем економічних, соціальних, культурних і моральних властивостей, яке спільно з державою утворює розвинені суспільні відносини; суспільство рівноправних громадян, яке не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага” [11, с. 119].

Прийняття Конституції України 1996 року ще більше посилило роль і значення громадянського суспільства в приведенні політичних інститутів і процесів до демократичних стандартів. Основним Законом було встановлено справді політичну, економічну та ідеологічну свободу, що

забезпечується закріпленням принципу багатоманітності. Щодо політичної багатоманітності, то вона надала реальну можливість для створення і діяльності різних об'єднань громадян, які мають за головну мету участь у виробленні державної політики, формуванні і функціонуванні органів державної влади та місцевого самоврядування. Тож природно, що різноманітні інтереси і запити громадян стали набувати конкретної форми (громадської, партійної тощо) і підштовхувати державу до вже назрілих змін і у виборчому законодавстві.

А оскільки за роки незалежності один з таких головних інститутів громадянського суспільства, як політичні партії, зріс кількісно від 12 1991 року до 142 – 2002 року (123 – 2005 року), держава не може не враховувати їх позицію як найвагоміших політичних суб'єктів.

Отже, ідею громадянського суспільства ми розглядаємо в двох аспектах. По-перше, по мірі його формування певним чином обмежуються можливості держави щодо її втручання в усі сфери життєдіяльності людини; по-друге, в суспільстві ініціативно створюються організації, які допомагають громадянам розв'язувати важливі для них питання, висловлювати і реалізовувати свої інтереси. Ці організації захищають громадянина від тиску держави, консолідують суспільство. Державність же неможлива без своєї природної основи – громадянського суспільства, а воно, у свою чергу, неможливе без держави, яка оформлює його в певну єдність.

Як сфера взаємодії різних структур, громадянське суспільство має забезпечувати високий рівень відносин у політичній сфері. Але воно, як основа виявлення приватних інтересів, стимулює політичну сферу і, завдяки розгортанню своїх інститутів у економічній, соціальній та духовній сферах, вимагає політичних реформ. Адже відомо, що політична сфера живиться віддзеркаленням не своїх власних інтересів, а інтересів, які висловлюються і оформлюються в інших трьох сферах життєдіяльності суспільства. І все, що зачіпає так чи інакше інтереси громадян, набуває політичного значення.

До діяльності численних громадських організацій, політичних партій та інших інститутів залучається все більше громадян. І хоча ці структури ще залишаються слабкими організаційно і фінансово, не мають достатнього кадрового потенціалу, та все ж вони своєю діяльністю вже впливають на формування громадської думки щодо функціонування виборчої системи.

Ще однією особливістю трансформації виборчої системи є ставлення громадян до влади. Соціологічні опитування свідчать, що рівень довіри населення до цього важливого інституту за останні роки зазнав значних змін. Так, проведене фахівцями Інституту соціології НАН України Є. Головахою і Н. Паніною дослідження виявило, що повністю довіряли політичним партіям лише 1 % респондентів. І рівень довіри залишався без

Оксана Мазур

змін протягом восьми років, тобто з 1994 по 2001 рік. Зовсім не довіряли владі відповідно 42 і 34 %. За даними соціологів, лише 2 % повністю довіряли Верховній Раді України. Зовсім не довіряли, відповідно, 29 і 35 % респондентів [12, с. 99]. Однак у 2002 – 2005 роках рівень довіри населення до Верховної Ради України зріс до 28 %, уряду України довіряли вже 36,4 % громадян, повністю підтримували діяльність Верховного Суду України 32,7 % опитаних [13, с. 2]. Це свідчить про підвищення рівня легітимності вказаних політичних інститутів, однак цей процес вимагає подальшої оптимізації роботи єдиного органу законодавчої влади в Україні, підвищення ролі політичних партій.

Вагомим чинником процесу оптимізації законодавчого органу має стати громадянське суспільство з огляду на властиві саме йому функції. Воно здатне осмислювати, узагальнювати і доводити до відома влади інтереси і потреби конкретних верств населення. Ця функція не може ще виконуватися достатньо повно, оскільки не існує механізму прозорого вироблення й ухвалення політичних рішень. Тому важливо, щоб під час реформування політичної системи змінам було піддано усі її складники.

Громадянське суспільство має виступати визначальним у забезпеченні глибинного взаємозв'язку і взаємопосередкування з державою. Саме в надрах громадянського суспільства виникають і оформлюються суспільні інтереси, відбувається обмін можливостями між його суб'єктами щодо реалізації представницьких функцій. Тому автор вважає за доцільне назвати цю функцію установчо-нормативною щодо виборчої системи.

Функціонування громадянського суспільства сприяє засвоєнню громадянами політичних норм і цінностей, властивих сталим демократіям, і тим самим консолідації різних груп інтересів навколо них. Цю функцію можна назвати інтеграційною. Вона важлива, оскільки завжди існує загроза перетворення демократичних інститутів на тоталітарні, оскільки та ж виборча система, зокрема, не є саморегулюючою. Для демократії потрібне сильне громадянське суспільство, спроможне протистояти державі, і, водночас, досить активне, щоб самому розв'язувати проблеми з примирення різних інтересів. Скажімо, на нинішньому етапі розвитку України виникають нові політичні інтереси, пов'язані з інтеграційним процесом у європейську спільноту, з наповненням новим змістом ринкових відносин тощо. Їх активно висловлюють окремі громадські інститути, політичні партії, профспілки. Та без відповідної нормативної бази ці інтереси не призводять до консолідації, діалогу влади і суспільства. Це, зокрема, яскраво проявилось у встановленні виборчого законодавства, суперечностях у визначенні ролі громадських організацій під час виборів народних депутатів України 2002 року. Так, 47 % населення під час тих виборів вважали діяльність громадських організацій „дуже потрібною”, ще 32 % – „загалом потрібною” і лише 10 % – „не потрібною”. Щодо значимості різних напрямів діяльності громадських організацій, то

найбільш прийнятними вважали фіксацію порушень виборчого законодавства та прав виборців – 61 %; контроль за підрахунком голосів – 57 % та роз'яснення виборцям процедури голосування – 30 %. Лише 38 % опитаних змогли правильно назвати 4-відсотковий бар'єр, який має подолати партія або блок [14, с. 28 - 29].

Дослідження, проведені Комітетом виборців України у 2002 – 2005 роках щодо стану та проблем громадських організацій в Україні, свідчать, що хоча діяльність громадських організацій і спрямована, в першу чергу, на захист інтересів громадян взагалі, а вже потім на захист своїх корпоративних інтересів, дані соціологічних і експертних опитувань показують, що ці організації стоять далеко не на першому місці серед інституцій, яким громадяни довіряють. Більше того, про діяльність більшості громадських організацій люди просто не знають. За оцінками опитаних Комітетом виборців експертів, рівень поінформованості суспільства про діяльність досліджуваних організацій не перевищив 2 бали за 5-тибальною шкалою [15].

Такий стан речей зумовлений як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками: громадські організації ще не вміють правильно донести до громадян інформацію про свою діяльність, не мають для цього відповідних навичок або матеріальних ресурсів; громадські організації свідомо не афішують свою діяльність серед громадськості, а зосереджуються лише на позитивному представленні себе перед донорськими структурами; громадські організації, які є сателітними підрозділами політичних партій, не ідентифікуються громадянами як самостійні суб'єкти.

Рівень відомості більшості громадських організацій серед засобів масової інформації та політичної еліти коливається в межах 3 - 4 балів (за п'ятибальною шкалою), в одиничних випадках сягаючи 5 балів. Отже, було б помилкою вважати, що громадські організації взагалі не впливають на суспільні процеси, однак цей вплив здійснюється не шляхом активізації громадянської активності, а шляхом взаємодії (часто тіньової) конкретних представників громадських організацій з представниками інших суб'єктів громадсько-політичного життя.

Вищенаведені дані свідчать про недостатній вплив інститутів громадянського суспільства на політичну культуру громадян. За свідченнями останніх вони беруть участь у виборах народних депутатів України, вважаючи це своїм обов'язком (42 та 50 % відповідно у 1998 і 2002 роках) або звичкою (19 і 17 % відповідно в ті ж роки) [12, с. 10]. За оцінкою лише 30 % респондентів у 1998 році та 22 % у 2002 році, участь у виборах є можливістю вплинути на ситуацію в Україні [12, с. 10]. Це свідчить про неадекватність політичної культури суспільства завданням формування демократичної, правової, соціальної держави. Тому виховна функція громадянського суспільства в процесі трансформації виборчої системи має стати однією з основних.

Оксана Мазур

Дещо інша картина громадянської свідомості та обізнаності виявляється у період 2003 – 2005 років. Так, за даними online-проекту „REAL time ВИБОР 2006” ЛІГАБізнесІнформ (www.liga.net), 34,4 % опитаних вважали своїм громадянським обов’язком взяти участь у виборах; ще 37,8 % вважали, що їх голос допоможе їхній партії перемогти та отримати місце в парламенті; 10 % опитаних завжди беруть участь у виборах; участь у виборах вважають наслідком власного виховання 4,1 % громадян; 23,0 % вважають за необхідне брати участь у виборах, аби підтримати існування демократичних установ; 3,2 % опитаних брали участь у виборах до парламенту під впливом оточення [10].

Такі дані свідчать про зростання якісного і кількісного ступеня політичної культури сучасного українського суспільства.

Безперечним є те, що характерною ознакою трансформації виборчої системи є політична культура суспільства. Звичайно, як регулятор політичної поведінки суспільства, вона має впливати на перебіг демократичних перетворень. Саме політична культура є якісною діяльністю суспільства, що передбачає втілення його переконань, ідеалів, принципів та інших базових цінностей у політичні процеси. Адже суспільство не засвоїло достатньою мірою норм і традицій демократичного розвитку держави, зокрема, і в частині застосування виборчої системи: воно має її такою, на яку здатне сьогодні. Але все зазначене не означає, що процес розвитку виборчої системи весь час гальмуватиметься. На наше переконання, розвиток політичної науки, політична освіта молодого покоління неминуче призведуть до формування демократичного типу політичної культури. Окрім цього, в суспільстві поступово з’являється прошарок фахівців-політологів – з 1990 року навчальна дисципліна „Політологія” викладається у ВНЗ, все більше захищається дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата і доктора політичних наук, з’являється багато фахової літератури. Тобто, не лише на загальноосвітньому рівні, але й на професійному робиться вже немало для формування політичної культури демократичного гатунку.

Відомо, що без адекватного рівня політичної культури не можна штучно запровадити новітні політичні інститути і процеси, вони мають формуватися і завдяки функціонуванню виборчої системи. Так, аналіз її застосування в останні роки свідчить, що певний зріз суспільства байдуже ставиться до реалізації своїх політичних прав.

За цих умов досить часто в політичних процесах проявляються такі особливості політичної культури, як відмова брати участь у політичній діяльності партій, об’єднань, громадських формувань. Лише понад 2 % громадян є членами політичних партій. Велика кількість наших співвітчизників не уявляє своєї ролі у виробленні політичних проектів, рішень. Звідси – недовіра до влади на всіх рівнях. Таке явище, як прозорість у політиці, більшість населення сприймає як популізм. Це

засвідчують і результати виборів народних депутатів за весь період незалежності України. Перші з них, а саме можливість обрати одного депутата з кількох кандидатур, сприймалися ейфорично. Потім, коли виборці не відчули потенціалу і відповідальності своїх обранців, ейфорія змінилася на байдужість, небажання брати участь у виборах. І хоча виборча система весь цей час змінювалася, у політичній культурі суспільства суттєвих якісних змін не сталося. Впровадження сучасної системи представництва не вимагало, на жаль, змін у самій виборчій системі, як-от: формулювання принципів представництва, вплив на її розвиток політичної культури суспільства тощо.

Сьогодні остання становить собою, на нашу думку, синтез різних політичних цінностей, настановлень і стандартів політичної діяльності. Помилково припускати, що декларування неспроможності комуністичних цінностей та ідеалів підданської політичної культури радянського типу в змозі швидко призвести до формування політичної культури активної громадськості. Громадянська культура має власний темп і динаміку формування, які не співпадають зі змінами економічного і соціального характеру.

Формування ринкових відносин, багатьох форм власності, різних соціальних інтересів створюють умови для зміни типу політичних орієнтацій. Зміст та значення політичної активності можуть формуватися на засадах конфесійних та етнічних переваг, які визначаються соціально-економічним становищем конкретної групи, індивіда. Однак, як показує практика, зміни культурного коду політичної поведінки відбуваються дуже повільно. Тому політичні рішення правлячої еліти України, розраховані на культуру політичної участі, нерідко натрапляють на реально домінуючу підданську політичну культуру населення. Ця розбіжність нової структури політичних інститутів та стандартів колишньої підданської культури є основою політичних криз і конфліктів.

Формуванню політичної культури українського суспільства завдало великої шкоди встановлення авторитарних і тоталітарних методів особистої влади Й. Сталіна, командно-бюрократичної системи управління. Все це сприяло формуванню авторитаризму, бюрократизму, культури особи, технократизму, волюнтаризму, подвійності моралі, вилучення з гуманітарної культури загальнолюдських цінностей і досягнень. Зараз це суттєво позначається як на діяльності політичних інститутів, так і на їх стані. Скажімо, та ж виборча система, її застосування не призводять до поліпшення політичної влади. І тут потрібна значна робота всіх політичних структур з тим, щоб вирощувати відповідні європейським стандартам норми, принципи, звичаї культурних перетворень. А для цього потрібен час.

Відтак, тип політичної культури сучасного українського суспільства можна визначити як фрагментарний. Вона поєднує в собі елементи різних

Оксана Мазур

субкультур, відображає ситуацію розколу в суспільстві. Це породжує підвищену конфліктність і соціальну напругу, які зумовлюють політичну нестабільність в суспільстві. Сучасна політична культура характеризується низьким рівнем довіри населення до державних інститутів влади, як ми вже зазначали, ігноруванням законних способів розв'язання конфліктів. Через це більшість населення визнає пріоритети місцевих або регіональних інтересів. За такої політичної культури баланс інтересів і цінностей може підтримуватися виключно сильною владою. У перспективі, внаслідок процесів демократизації, фрагментарна політична культура має трансформуватися в плюралістичну, яка ґрунтується на одночасному існуванні й діалозі різних субкультур.

Фрагментарній політичній культурі не властиві стійкі тенденції. Процес її розвитку й трансформації в демократичну культуру суперечливий. З одного боку, помітні тенденції до самоорганізації, формування груп за інтересами, промислових, аграрних, національних рухів, релігійних організацій. З іншого боку, широкі верстви населення, як і раніше, покладають великі надії на сильну державу. Підтвердженням цього є вимоги „сильної влади”, наведення порядку й забезпечення безпеки в суспільстві. Виходячи з опитувань, проведених ще 1995 року, пов'язувати добробут із сильною державою схильні були 64 % українців. Лише 26 % опитуваних вважали, що їх матеріальне благополуччя залежить від них самих. Серед населення помітно зростає попит на соціальні гарантії, що проявляється в ностальгії щодо доперевбудовного часу. Так, 65 % опитаних вважали, що ставлення влади до людей погіршилося порівняно з радянськими часами, й тільки 4 % були впевнені, що воно поліпшилося [11, с. 10].

Це стало наслідком несприятливої соціально-економічної ситуації в країні. За результатами аналітичного дослідження (1999 рік) 25 % дорослого населення перебувало фактично у стресовому стані, постійно зазначаючи відчуття безвиході, страху й злиднів, а ще 40 % часто перебували в напруженому стані, відчуваючи роздратування. Такі факти пояснюють причину масового протестного голосування виборців на загальноукраїнських та регіональних виборах проти всіх кандидатів [12, с. 35].

Порівняно з результатами попередніх досліджень, соціологічний моніторинг, проведений Н. Паніною у 1994 – 2005 роках, засвідчив, що рівень напруги й роздратованості загальними обставинами існування українського суспільства знизився до 26,8 %; 5,3 % опитаних відчувають чудовий настрій (на відміну від 2,9 % 2001 року); 48,6 % громадян перебувають у нормальному, рівному стані (порівняно з 36,8 % 2001 року); відсоток тих, хто відчуває страх і тугу, знизився майже вдвічі і становить 6,2 % [18, с. 35].

Певних зрушень політична культура зазнала за кілька років

здійснення демократичних перетворень. Так, за підсумками виборчої кампанії 2002 року, порівняно з виборами 1998 року, рівень залучення до виборчого процесу і ступінь зацікавлення результатами голосування зросли. Вже лише 10 – 15 % виборців збиралися прийти на дільницю „за звичкою”, „за компанію” та за іншими малозначними мотивами. Ще 10 – 15 % збиралися голосувати, щоб дошкулити політичними супротивникам. Решта виборців мала намір голосувати, виходячи з мотивів виконання громадянського обов'язку, бажання підтримати „власну” партію або „власного” кандидата. Близько 25 % голосуючих виборців заявили, що не будуть відчувати жодних емоцій з приводу перемоги або поразки того чи іншого кандидата. Отже, близько двох третин голосуючих здійснювали свій вибір на основі особисто значимих цінностей та настановлень [16, с. 11].

Брак навичок демократичного голосування, обрання „самого кандидата” відбивається на якості законодавства, а зрештою і на добробуті суспільства. Прикладом цього можна вважати суспільно-політичні процеси, які відбуваються в Україні в останні роки. Однак треба відзначити, що суспільство повільно усвідомлює досвід, який набувається з часом, і характеристики політичної культури сучасного українського суспільства вже є дещо іншими. Так, рівень зацікавленості перебігом виборчого та політичного процесу в країні зріс до 70,1 % громадян; зовсім байдужими лишається майже 7,6 %; 22,8 % вважають, що участю у виборах можуть вплинути на розвиток держави; 34,1 % опитаних при голосуванні враховуватимуть політичну програму партії; 39,4 % - оточення лідера [10].

Важливими ознаками демократичної політичної культури має стати розуміння того, як улаштована політична система, знання основ законодавства, процедур і регламентів суспільної взаємодії, співвідношення і позиції політичних сил і партій. В умовах демократизації суспільства політична культура виступає як культурні відносини між правителями і тими, ким правлять; як культура дотримання прав і обов'язків кожним громадянином; як правова культура, як культура міжнародних відносин та культура політичної влади. Вирішальну роль у цьому процесі має відігравати громадянське суспільство, „в якому головною діючою особою є людина зі своєю системою запитів та інтересів, відповідною системою цінностей” [1, с. 6].

Слід мати на увазі, що розвиток політичної культури – практичний процес, і вирішальним фактором її становлення є надбання навичок практичної та ефективної участі громадян у вирішенні суттєвих проблем суспільного життя. Неадекватний рівень цього феномена значною мірою пояснюється браком досвіду ініціативної демократичної участі в управлінні та прийнятті політичних рішень. Це породжує ставлення до політики як до сфери виконання директивних вказівок, розриву зв'язків між проблемами існування індивіда і проблемами політичної діяльності

та політичних відносин.

Досвід, отриманий громадянами України 22 листопада 2004 року, справив свій вплив на подальше формування політичної культури і громадянської свідомості людей. На думку політолога О. Дергачова, „помаранчева революція” була, перш за все, масовим громадянським рухом і зачепила все суспільство.

Сучасні процеси в Україні вимагають від інститутів громадянського суспільства активної діяльності, яка б підтримала та розвивала надбання, одержані в результаті трансформування і розвитку політичної свідомості, політичної культури громадян України.

Держава в Україні поки що має незрівняно більше засобів впливу на суспільство, ніж навпаки. Це один з показників, який дозволяє стверджувати, що громадянське суспільство в Україні перебуває в зародковому стані. Перед державою і суспільством постали нині такі актуальні завдання: формування суб'єктів громадянського суспільства, які були б здатні взяти на себе часткове виконання функцій держави (наприклад, забезпечення громадського порядку тощо); формування правової і громадянської культури населення тощо. Доля громадянського суспільства в нашій країні нині багато в чому залежить від правової складової — розвитку законодавчої бази і взагалі переходу від правового нігілізму і тотального контролю, всеохоплюючого регулювання до правової держави. На цьому шляху важливий пошук зворотного зв'язку, механізму впливу громадянського суспільства на прийняття і реалізацію правових норм. На жаль, в Україні поки що такого механізму не створено.

Відомий політолог Ф. Рудич у виступі на методологічному семінарі „Громадянське суспільство і держава: шлях до порозуміння і співпраці” зазначив, що можна визначити три можливі сценарії розвитку громадянського суспільства в Україні: згортання, консервація, поступальний розвиток. Проте говорити, що в Україні громадянського суспільства взагалі немає, як заявляють скептики, неправильно — адже існують його структури [19].

Серед основних проблем, які стоять на заваді розвитку громадянського суспільства в Україні, слід назвати нецивілізований характер його взаємовідносин з державою, вужче — опозиції і влади. Ф. Рудич наголошував, що роль держави в становленні громадянського суспільства зростає. Інша проблема — негативні риси соціальної структури: середній клас, який має становити соціальну базу громадянського суспільства, нині представлений незначним прошарком населення.

В сучасній Україні, на нашу думку, існують проблеми законодавчого забезпечення гармонізації відносин держави і громадянського суспільства. Насамперед потребує вдосконалення законодавство про вибори та інші акти прямої демократії з метою гарантування прав громадян. Необхідно створити систему легітимізації результатів виборів і референдумів.

Практично не створено системи спостереження за виборами до органів місцевого самоврядування. Досі точно не визначено, що саме може становити предмет референдумів. Дві третини норм у законі про вибори Президента не передбачають юридичної відповідальності за їх порушення.

Новітні інформаційні технології значною мірою змінюють традиційні уявлення про політичну участь і народовладдя. Участь громадян стає безпосереднішою, а отже — посередницька функція традиційних структур громадянського суспільства при цьому закономірно зменшується, проте залишається функція його контролю над іншими інститутами державної влади. Держава, дійсно, поступово передає громадянському суспільству частину своїх повноважень. Проте поглинення держави при цьому не відбувається. Передаючи свої функції, держава перекладає на громадські структури й частину своєї відповідальності, робить громадянське суспільство більш відповідальним, збільшує свій вплив на нього. Зважаючи на те, що панування групи над особистістю може набувати тоталітарних рис, державу слід розглядати, зокрема, і як перешкоду для панування і навіть диктатури громадянського суспільства над індивідом. І саме цим держава сприяє становленню справжнього, а не квазігромадянського суспільства як результату тіньового перерозподілу державного майна. Для одержання об'єктивної картини розвитку громадянського суспільства слід виявляти основи самоорганізації, а не відстежувати множення квазігромадянських структур.

Література:

1. **Рудич Ф. М.** Політична система та інститути громадянського суспільства в сучасній Україні: політологічний контекст: Метод. розроб. для магістрів юридичного факультету КУТЕПу. — К., 2002. — 25 с.
2. **Щедрова Г. П.** Громадянське суспільство як передумова створення динамічної політичної системи // Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку / Редкол.: Ф. М. Рудич (голова) та ін. — К.: Парламентське вид-во, 1998. — С. 200 - 217.
3. **Онищенко О.** Громадянське суспільство: тенденції становлення // Людина і політика. — 2002. — № 6. — С. 4 - 9.
4. Третій сектор як основа громадянського суспільства /<http://vesna.org.ua/txt/biletsky/tresc.html>
5. **Головаха Е. И., Панина Н. В., Чурилов Н. Н.** Киев: 1990 — 1991 (Социологические репортажи). — К.: Наука, 1992. — 140 с.
6. **Головаха Е. И., Панина Н. В.** Громадська думка в регіонах України: Результати загальнонаціонального опитування // Політичний портрет України. — 1995. — № 11. — С. 9 - 11.
7. Проект Закону України „Про внесення змін до Конституції України”: На всенародне обговорення. — К.: Преса України, 2003. — 80 с.

8. **Максєв С.** Громадяни обговорюють ініціативи Президента України щодо політичної реформи: поінформованість, участь, ставлення до механізмів здійснення // Політичний календар: Інформаційно-політичний огляд. – 2003. – № 2. – С. 32 – 33.
9. **Фролов П. Д.** Уявлення населення про стан і функціонування політичної системи суспільства // galarina@kiev ldc.net
10. За матеріалами ЛІГАБізнесІнформ (www.liga.net).
11. Політологічний енциклопедичний словник / Під ред. О. І. Шемшученка. – К.: Генеза, 2004. – 735 с.
12. **Вибори – 2002 в оцінках громадян та експертів.** – К.: Стилос, 2002. – 240 с.
13. **Дмитрієва О.** Любов без расчета в кредит // Зеркало недели. – 2005. – № 9 (537). – С. 2.
14. **Вибори – 2002 в оцінках громадян та експертів.** – К.: Стилос, 2002. – 240 с.
15. www.polit.com.ua
16. **Головаха Є. І., Паніна Н. В.** Громадська думка в регіонах України: Результати загальнонаціонального опитування // Політичний портрет України. – 1995. – № 1. – С. 9 – 11.
17. **Паніна Н. В., Головаха Є. І.** Тенденції розвитку українського суспільства (1994 – 1998 рр.). Соціологічні показники (таблиці, ілюстрації, коментар).-К.: Інститут соціології, 1999. – 152 с.
18. **Паніна Н.** Українське суспільство 1994 - 2005: соціологічний моніторинг. – К: ТОВ „Вид-во Софія”, 2005. – 160 с.
19. <http://lawbook.by.ru/magaz/PravoUkr/0403/04.shtml>